

*Nepotrebna pretjerivanja. Uz knjigu Zvane Črnje,
SUKOBI OKO KRLEŽE, Sarajevo 1983, 156 str.*

U posljednje vrijeme mnogo se piše o Miroslavu Krleži, našem nesumnjivo najznačajnijem lijevo orijentiranom književniku, koji je svojom kritikom kapitalističkog društva mnogo pridonio razvoju revolucionarnog pokreta u nas. Iz dana u dan izlaze bezočne kritike i napadi gotovo na sve što je Krleža stvorio, čak i na ono što je davno vrednovano. Ali u toj poplavi knjiga i napisa nađe se poneka u kojoj se Krleža brani argumentima koji su pretjerani, ponekad čak i smiješni. Jedna od takvih je i ova nevelika knjiga — 156 stranica malog formata. Njezin autor, hrvatski pjesnik i kulturolog Zvane Črnja, deklarira se da je krležijanac, iz čega proizlazi da u prikazu sukoba oko Krleže čvrsto stoji na njegovoj strani i da se ni ne pokušava uzdići do objektivnijeg stanovišta. Pri tom se ne ustručava ni pred etiketiranjem, kao što je to učinio proglašavajući Zoricu Stipetić prvim suvremenim antikrležijancem.

»U tom pogledu posebno se istakla historičarka Zorica Stipetić koja, što se tiče ocjene Krležinih postupaka i uloge u takozvanom sukobu na književnoj ljevici, ne otkriva ništa bitno novo nego frazeologijom današnjeg povjesničara obnavlja političke argumente protiv Krleže iz doba Đilasovih i Pavlovljevih 'Književnih svezaka'. Ona to čini u većini slučajeva oprezno i suzdržljivo, ali i dovoljno razgovjetno« (str. 61).

Na tu invektivnu dovoljne su samo dvije rečenice. Ono što autor naziva političkim argumentima iz doba Đilasove i Pavlovljeve frazeologije bila je tadašnja službena politika KPJ; zar nisu »Književne sveske« prihvaćene na V zemaljskoj konferenciji! Bez te politike, koju Josipu Brozu Titu nitko nije nametnuo, sigurno ne bi bilo Partije, a to znači ni revolucije, pa ni nas danas.

Črnja je svoju knjigu očigledno napisao na brzinu, u ljutnji. Ali je u cjelini nećemo analizirati. U ovom osvrtu nećemo se detaljnije upuštati u eksplikaciju sukoba na književnoj ljevici, koji je imao više svojih dimenzija: filozofsku, umjetničku, estetsku, pa i političku, koja je bila najmanje istaknuta, ali je postojala. Ograničit ćemo se samo da razmotrimo tri tvrdnje koje autor olako iznosi.

Prvo, je li točna teza, da se u sporu na književnoj ljevici Josip Broz Tito samo ogradio od Krleže, kako tvrdi autor. »Između ostalih, u izravnom sukobu s Krležom tada su se našli Radovan Zogović i Milovan Đilas koji su svoje oštro protivljenje krležijanskom kriticizmu uspjeli nametnuti cijeloj partiji te se i njen generalni sekretar Josip Broz Tito, iako je Krležu izvanredno cijenio, tada ogradio od njega« (str. 28).

Ne bismo se složili da su dvojica kasnijih otpadnika od politike KPJ nametnuli taj možda preoštri i gledano pro futuro pogrešni kurs. Iza njega je stajalo cjelokupno rukovodstvo KPJ na čelu s generalnim sekretarom Josipom Brozom Titom. O tom sukobu Tito je u nekoliko navrata pisao, tako već u članku »Tročkizam i njegovi pomagači«, objavljenom u »Proleteru« br. 1, maj 1939:

»Ali trockisti djeluju i literarno. Oni tobože sa nekog 'naučnog' stanovišta svojim piskaranjem izazivaju zbrku u glavama osobito mladih intelektualaca i nekih radnika. Kod nas trockisti sada nastupaju pod znakom revizije marksizma i lenjinizma. Nekakav Richtman i kompanija nastoje sada da ponovo uskrсну propalu teoriju Macha, koju je Lenjin u svojoj knjizi Empiriokriticizam razbio u prah. Neki naši časopisi pružaju svoje gostoprinstvo takvim tipovima kao što

je nadrealista Marko Ristić, intimus pariškog trockiste i buržoaskog degenerika Bretona. Tome Ristiću, koji je htio da 'obogati i nadopuni' marksizam nadrealizmom i koji danas potajno kleveče SSSR i njegovu narodnu kulturu, koji javno piše da se španjolski narod borio za san, za izživljavanje podsvijesti, da su se Majakovski i Jesenijn ubili jer su se otuđili ruskoj stvarnosti (razočarali) itd. Daje se gostoprimitstvo Richtmanu, koji je počeo 'ispravljanjem' Engelsovog i Lenjinovog shvatanja o dijalektici u prirodi, a završio klevetanjem *njihovog najboljeg nasljednika Staljina, a brani Hitlerovog špijuna Bubarina*. Ili recimo, V. Bogdanovu, koji je 1929. godine davao pred policijom i sudom sramne izjave, a sada pokušava da revidira stav Marksa i Engelsa iz 1848. godine, čovjeku koji neprestano i vrlo vješto vrši svoj razorni rad na štetu radničke klase« (Josip Broz Tito, Sabrana djela, Beograd 1977, t. 4, str. 181 — kurz. Z. Č.).

U članku se ne spominje Krležino ime. Tito ga još štedi, kako je to već uočio Stanko Lasić u knjizi »Sukob na književnoj ljevici...«, želi ga distancirati od ideja koje nisu na liniji trenutne partijske politike. Te ideje bilo je najjednostavnije proglasiti trockizmom, tada najvećim neprijateljem socijalizma, jer ne osuditi trockizam — znači izložiti se opasnosti da i sam budeš proglašen trockistom.

Budući da se Miroslav Krleža u međuvremenu nije distancirao od svojih suradnika, istomišljenika, pa i prijatelja, Josip Broz u drugom članku »Za boljševizaciju i čistoću Partije« (prva varijanta objavljena u »Proleteru« mart—april 1940, br. 3—4) napisao je:

»Zbog toga smo mi u prošlogodišnjem broju 'Proletera' otvoreno objavili imena trojice takvih ljudi i to: Richtmana, Bogdanova i Ristića, za koje smo kazali da svojim pisanjem vrše po Partiju i radn(ičku) klasu štetan rad i na taj način spadaju u redove neprijatelja naše Partije i radn(ičke) klase. Ali, na žalost, dogodilo se to da je vrlo poznati književnik M. Krleža uzeo ove ljude otvoreno u zaštitu i izjavio da se solidariše s njima. Poslije toga su okrenuli svi antipartijski elementi svoje lice Krleži s nadom da će on prihvatiti njihov barjak za borbu protiv Partije. Nas mnogo čudi da on ne vidi kakva mu je uloga namijenjena, ali je naša dužnost da vodimo odlučnu borbu ne samo protiv direktnih protivnika naše Partije nego i protiv onih koji ih podržavaju. Mi ćemo se boriti za mase; borićemo se protiv antimarksističkog i antilenjinističkog utjecaja među radnim masama« (S. D., t. 5, str. 62—63).

U drugoj proširenoj varijanti istog članka, objavljenog u »Proleteru« mjesec dana kasnije, ponavlja se isti tekst i uz prikaz stanja na Zagrebačkom sveučilištu kaže: »Ti nezdravi elementi na Sveučilištu nastoje stvoriti čim jaču opoziciju Partiji u borbi protiv revizionista koji se kupe oko Krleže« (S. D., t. 5, str. 81—82).

Teško bismo takvo pisanje mogli nazvati samo ogradom. Ti su članci u cjelini ušli u Titova Sabrana djela još za njegova života. Možda se baš na njih odnose riječi iz uvoda: »Ovi radovi su i historijsko svjedočanstvo o našim saznanjima i mogućnostima djelovanja u svakoj fazi naše revolucionarne borbe. Oni su slika našeg vlastitog rasta i onoga što smo uradili i kako smo uradili, ponekad i sa jednostranosuma u našim saznanjima i ocjenama, pa i zabludama. Međutim, ja sam smatrao da nemam pravo da u tim radovima, kao svjedočanstvima, išta mijenjam — da bi danas neke stvari, možda, drukčije izgledale. Ne, smatram da nam ne treba nikakvo poboljšavanje takve vrste. Neka historija i buduće generacije sude o onakvima kakvi smo bili i kako smo se razvijali i u kakvom smo se pravcu kretali« (S. D., t. 1, str. 5 uvoda).

Tito se, dakle, tih radova nije odrekao ni nakon tri decenija. Ali je o tadašnjim konkretnim zbivanjima u istom uvodu još napisao:

»Kada su vođeni ti sudski procesi u Sovjetskom Savezu, sredinom tridesetih godina, neki, uglavnom intelektualni krugovi, ne samo što su osuđivali ta stradanja revolucionara i kritikovali Sovjetski Savez, nego su se pojedini napredni ljudi čak razočarali u socijalizam i počeli da šire nevjericu u njegov humani smisao i oslobodilačke ciljeve.

Tada se i trockizam nametnuo svjetskom komunističkom pokretu kao jedna od tema. O tome se mnogo pisalo i u našoj partijskoj publicistici, a i ja sam se time bavio. Mi smo tada neke pojave i u našem pokretu kvalifikovali kao trockizam, a ponekad smo nosioce takvih pojava proglašavali trockistima.

Za našu Partiju, koja se tada nalazila usred oštih klinskih sudara i društvenih borbi, bilo je osnovno jačati jedinstvo revolucionarnog radničkog pokreta, jačati ulogu i autoritet Partije kao avangardne snage. A mi smo sve to gradili dobrim dijelom braneći i popularišući SSSR kao zemlju socijalizma. Braneći potrebu jedinstva pokreta i braneći liniju revolucije, mi smo opravdano udarali protiv svega onoga što je slabilo to jedinstvo, bez obzira na subjektivne namjere pojedinih ljudi.«

Krleža to nije pravovremeno shvatio i uslijedile su kritike, pa i izopćenja. Komunistička partija Jugoslavije morala je odbaciti stavove pečatovaca, jer su unosili nemir u redove partijskog članstva, sumnju u mogućnost revolucionarne borbe, kolebanje u pogledu nosilaca revolucije, nevjerovanje u uspješan završetak borbe itd. Bila je to ispravna odluka, iako na izgled jednostrana. Revolucionari nisu mogli dopustiti bilo kakvu sumnju u mogućnost svoje revolucije!

Drugi problem na koji želimo ukazati, a o kojem se u posljednje vrijeme mnogo pisalo, pitanje je Krležina neodlaska u partizane. Autor je u pravu kada odbacuje nedokazane tvrdnje Vladimira Dedičera o tobožnjih osam depeša, koje je Tito slao Krleži, o njegovim primanjima kod Pavelića i sl. Ali i sam pristupa jednostrano, oslanjajući se isključivo na izjave Miroslava Krleže i ne vodeći računa na koji se period NOB-a one odnose. Možda se u prvim danima ustanka Krleža nije mogao uključiti. Sektaštvo i lijeva skretanja bila su svuda prisutna, najviše u Crnoj Gori, gdje je djelovao jedan od njegovih najžešćih kritičara — Milovan Đilas. Tako daleko Krleža sigurno ne bi ni otišao, a CK KPH je već u jesen 1941. oštro ustao protiv tih pojava. Naravno, za sve to Krleža nije mogao znati, ali je znao kasnije, kad je, uz ostalo, rekao: »Svejedno da li Dido (Kvaternik, šef ustaške policije) ili Đido (Đilas)!.« Koliko znamo ni jedan ni drugi nisu imali vlast za čitavo vrijeme rata. Đilasovo je sektaštvo osuđeno, a i Kvaternik je smijenjen potkraj 1942. zbog preoštrog kursa i poslan u Slovačku kao poslanik.

I u nekim drugim knjigama ne samo u toj olako se prelazi preko činjenice da se karakter NOB-a mijenjao u smislu stvaranja sve širega narodnooslobodilačkog pokreta i da je Krleža već 1942. pozivan u partizane, doduše ne »depešama« već na druge načine. Ilustrirat ćemo tu tvrdnju sa dva primjera — jednim mislim nepoznatim, a drugim neopravdano omalovažavanim.

U svojim sjećanjima Đuro Špoljarić, istaknuti hrvatski komunist (uz ostalo bio je prvi sekretar CK KPH), piše da je drug Tito u jesen 1942, u Bihaću prije prvog zasjedanja AVNOJ-a, prihvatio prijedlog da on ide ilegalno u Zagreb i tom mu prilikom rekao »da će mu jedini zadatak biti da izvuče iz zatvora

Stevu Galogažu, Krležu i Dragu Simeonija i da ih dovede u partizane» (Sjećanja Đure Špoljarića, Arhiv IHRPH, str. 204).

Zbog neprijateljske ofenzive Špoljarić nije otišao u Zagreb, već u 13. primorsko-goransku brigadu i nije obavio taj zadatak. Ne vjerujemo kako je to bila jedina Titova inicijativa da se na oslobođeni teritorij dovede Miroslav Krleža, kojemu je bilo namijenjeno mjesto potpredsjednika AVNOJ-a. (Možda bi o tome mogao više reći Ivan Krajačić Stevo.)

Ni drugo svjedočanstvo ne bi trebalo olako odbaciti. August Cilić, poznati kazališni glumac-komičar, u svojim sjećanjima pod neadekvatnim naslovom »Kratki pregled rada komunista u HNK u Zagrebu od godine 1924—1942.« već od 4. stranice govori samo o svom ilegalnom radu u prve dvije ratne godine. Prema tom tekstu on je tada radio s Krajačićem, Sailijem, Ivom Marinkovićem, a povremeno se sretao s Lolom Ribarom, Lepom Perović (tada instruktorom CK KPJ za Hrvatsku), Josipom Kopiničem i drugim. Najznačajnije što je tada učinio jest iznajmljivanje kuće u Stenjevcu, koja je imala skrovište i dugo vremena služila kao punkt za skrivanje ilegalaca i prebacivanje u partizane. U sjećanjima on navodi da je nakon odlaska Steve Krajačića u partizane dobio ovaj zadatak:

»Nama je bio zadatak spašavati, hrabriti, prebacivati ljude na oslobođeni teritorij, a naročito naše aktiviste. Težak je bio taj posao, jer je među njima bilo i takovih, koji nisu imali dosta snage, da se maknu neprijatelju iz očiju, pouzdavajući se u svoju sposobnost, kako će neprijatelja zavarati. Jasno, da to nisu bili stopostotni borci i da nisu realno gledali na opasnost, koja im prijeti. Premda je bilo i takovih koji su bili od okupatora već i hapšeni i pušteni iz zatvora, ipak teško su se odlučili, da se prebace na oslobođeni teritorij iako si im dokazivao na sigurnu smrt, ako se ne prebaci. Mnogi su tako stradali radi pouzdanja u svoju virtuoznost, a ne u direktive Partije. Tako je nastradao Rakuša, Vodopivec, koje su zveri objesili, a bilo je i takovih koji su se izvukli kao na primjer: Krleža, Dujšin za koje sam bio isto zadužen da ih nagovorim kako bi bili prebačeni na oslobođeni teritorij. Bilo je kod takvih ljudi smješnih izgovora. Jedan nije pri pravom zdravlju (Krleža), drugi ima ženu i brata (Dujšin), treći još nije sredio svoje privatne stvari (Rakuša) itd. Bilo je i takovih koji od straha su me izbjegavali i jednostavno poručili po sobarici, koja mi je u brk rekla: 'Poručuje Vam gospodin da ga više ne gnjavite.' (Krleža) Jasno da si morao biti na oprezu i što prije prekinuti sa takvim ljudima, jer bi se moglo svašta dogoditi, a još k tomu poručuje mi po sobarici, koja me je poznavala. Situacija sa Krležom nije bila čista i ja sam dobio zadatak nedugo vremena poslije svih akcija i nagovaranja, sad pravi razlog neznam, da ne smijem u kuću u Stenjevcu, nikoga primati i sav arhiv koji je bio u skloništu zakopati u najstrožoj konspiraciji, to znači sam lično« (str. 50).

Kao što vidimo pozivi su postojali, ali Miroslav Krleža ipak nije otišao u partizane, iako mu je u Zagrebu život ovisio o milosti pojedinih ustaša, koji su mnoge Hrvate već ranije pobili. Po svoj prilici da se za njega zauzeo netko viši nego Đuro Vranešić. Čini se da se Krleža plašio odlaska iz jedne neizvjesnosti u drugu. Treba znati da je on još 1912, kao mladi kadet u dva navrata odlazio u Srbiju, da bi se borio u balkanskim ratovima i jedva iznio živu glavu od srpskih vlasti punih sumnji. Vjerojatno je to saznanje bilo prisutno tri decenije kasnije, na što ne ukazuju brojni autori raznih napisa i knjiga o Krleži. Bilo kako bilo, ostaje činjenica da se Miroslav Krleža osobno nije priključio

NOB-u, ali mu se nije ni suprotstavio, iako je za to imao prilika. Nesumnjivo da bi njegovo sudjelovanje pomoglo razvoj narodnooslobodilačke borbe, ali je ona i bez njega pobijedila i nije ga odbacila što su možda neki očekivali.

Treći detalj, na koji ćemo još ukazati, na žalost nije greška. Braneći strasno Krležu od Lasićevih tvrdnji da je iznevjerio svoju osnovnu kritičku poziciju i poslije rata postao režimski pisac, autor izbacuje ovu tvrdnju: »I neka se zna: sve dok Enes Čengić nije organizirao izdavanje njegovih Sabranih djela u Sarajevu (1970) Krleža se suočavao s materijalnim brigama« (str. 77). Ta tvrdnja toliko je apsurdna da je zapravo ne treba posebno pobijati. Iz mnogih knjiga o Krleži vidimo da su se njegova djela počela štampati već 1945 (ciklus o Glembajevima u dvije knjige), da je 1946. postao član JAZU i počeo pisati u časopisima. Naravno, njegov se položaj bitnije promijenio nakon Rezolucije Informbiroa (1948), kad su njegove knjige počele uvelike izlaziti i prevoditi se na strane jezike. U tom razdoblju Krleža je organizator jugoslavenske srednjovjekovne izložbe u Parizu, osnivač Leksikografskog zavoda u Zagrebu (1950), kojem je ostao direktor i glavni urednik sve do smrti. Desetak godina prije te Čengićeve akcije Krleža je zajedno s Ivom Andrićem bio naš kandidat za Nobelovu nagradu. Kao što znamo nagradu je dobio samo Andrić. Nije to bila jedina nepravda ne samo prema njemu nego i prema drugima. Dovoljno je reći da jedan od najvećih poslijeratnih boraca za mir Josip Broz Tito nikada nije dobio odgovarajuću Nobelovu nagradu.

Zlatko Čepo

MIROSLAV R. ĐORĐEVIĆ, Samouprava u građanskoj i socijalističkoj misli Srbije, Svetozarevi susreti, Svetozarevo 1983, 234 str.

Živimo u vremenu u kojemu se riječ »samouprava« i njezine izvedenice brzo troše, jednom od pretjerane upotrebe, drugi put od pogrešne upotrebe i, konačno, često i od zloupotrebe, a samouprava kao pojam pomućuje se nekritičkom upotrebom (i u nas i u svijetu). Radovi poput navedenog u naslovu vraćaju i riječi i pojmu »samouprava« njihov izvorni smisao i sadržaj. Samouprava je samodjelatno ostvarivanje slobode. To je način da se vlastitim djelovanjem oslobađa i biva slobodnijim. Samouprava je revolucionarni zahtjev i cilj — u danom slučaju jedne izvorne i samosvojne građanske revolucije (Srbija 1804—1813. god.). U navedenom radu plastično su oslikani i graničnici i ograničenosti građanske revolucije, pa, dakle, i stupnja samouprave koji ona može programirati i u danim povijesnim okolnostima ostvarivati.

Istina, autor se ne bavi posebno utvrđivanjem značenja riječi »samouprava«, ni sadržajem te riječi kao pojma. Miroslav Đorđević svojim pristupom i načinom izlaganja utvrđuje i dokumentirano potvrđuje da povijesna zbivanja, narod i istaknuti sudionici tih zbivanja djelatno ostmišljavaju pojam samouprave u rasponu od »[...]emancipacije od turske vlasti do zadobivanja pune nezavisnosti, i samoupravno organizovanje srpskog naroda na novim tokovima i doma-